

СЕКЦІЯ 5 РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 93(477):001.73:63

Гаркуша С.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Сумського національного аграрного університету

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СУЧАСНА ПРАКТИКА

THE TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL POLICY OF UKRAINE: HISTORICAL EXPERIENCE AND MODERN PRACTICE

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено теоретичним питанням історичного досвіду та сучасному стану аграрної політики України. Виділено три основних етапи аграрної реформи. Виділено труднощі в проведенні аграрної реформи та зазначено їх причини. Охарактеризовано основні законодавчі акти щодо аграрної політики держави. Наведено результати реформування аграрного сектору економіки.

Ключові слова: аграрна політика, аграрна реформа, аграрний сектор, приватизація, пай.

АННОТАЦІЯ

Статья посвящена теоретическим вопросам исторического опыта и современному состоянию аграрной политики Украины. Выделены три основных этапа аграрной реформы, а также трудности в проведении аграрной реформы с указанием их причин. Охарактеризованы основные законодательные акты относительно аграрной политики государства. Приведены результаты реформирования аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: аграрная политика, аграрная реформа, аграрный сектор, приватизация, пай.

ANNOTATION

The article is devoted to theoretical questions of historical experience and current state of Agrarian Policy of Ukraine. Agricultural policy is very voluminous concept. It includes the aspects of land, environmental, social, economic, institutional, technological and other areas of the policy. There are three major phases of agrarian reform by the chronological grounds. The first phase was an evolutionary and covered the 1990th years. The second phase was more intense and began in the third millennium (2000-2004 years). The third phase is related to the process of formation and functioning agricultural land market and complying the rules with norms of the World Trade Organization mechanisms of state supporting of producers and recognition of Ukraine as a market economy country. We can state the fact that agricultural policy of Ukraine has undergone a significant transformation for the period of independence. The new forms of management in the country and focusing on a significant amount of land to large agricultural entities are primarily confirm it.

Keywords: agricultural policy, agrarian reform, agricultural sector, privatization share.

Постановка проблеми. Аграрний сектор посідає досить важливе місце в економіці суспільства. Від його розвитку залежать нормальне функціонування всього господарства країни і добробут людей. Розвиток же самого аграрного сектору залежить від тієї частки економічних відносин, які складаються в ньому.

Аграрна політика – поняття дуже об'ємне. Воно включає аспекти земельної, екологічної, соціальної, економічної, інституціональної, технологічної та інших сфер політики, тому доцільно було б зупинитися лише на декількох питаннях, які, на нашу думку, належать до названої теми. При цьому хотілося б поміркувати про наше бачення вигляду аграрного сектора України, історії і сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням історії та сучасної практики аграрної політики України присвячено праці вітчизняних науковців: В.Я. Амбросова, М.В. Зубця, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.М. Федорова, В.В. Юрчишина.

Разом із тим, сьогодні тематика історії та подальшого розвитку аграрного сектору є актуальною і потребує постійного дослідження.

Мета статті полягає у виділенні основних законодавчих актів щодо аграрної політики держави, приведенні результатів реформування аграрного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. За хронологічною ознакою виділяють три основних етапи аграрної реформи. Перший був еволюційним і охоплював 90-ті роки. Другий, більш інтенсивний, припадає на початок третього тисячоліття (2000–2004 рр.). А третій пов'язаний із процесом становлення і функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення і приведення механізму державної підтримки товаровиробників у відповідність з правилами і нормами Світової організації торгівлі і визнанням України державою з ринковою економікою [1, с. 20].

У жовтні 1991 р. було затверджено концепцію приватизації та роздержавлення землі, в якій зазначалося, що з 1992 р. колгоспи будуть перетворені у господарські товариства. При цьому забезпечувалося право кожного колгоспника на вихід із колгоспу і створення приватного господарства. Початок земель-

ної реформи 1991 р. покладено прийняттям низки законодавчих і нормативних актів, проведенням інвентаризації земель усіх категорій. Визначено і включено до спеціального земельного фонду 2,6 млн. гектарів земель, із них 1,3 млн. ріллі. Із цього фонду передано у володіння й користування сільськогосподарським кооперативам, селянським (фермерським) і підсобним сільським господарствам, підприємствам і організаціям, а також громадянам для ведення особистих господарств, садівництва і городництва понад 500 тис. га земель. Кінцева мета земельної реформи – реалізувати право власності на землю громадян, колективів, громадських організацій, держави, забезпечити розвиток різноманітних форм господарювання [2].

Важливим напрямом розвитку економічних відносин у формуванні сучасного ринку продовольства і ринку матеріальних ресурсів є введення комерційного механізму зв'язків товаровиробників з організаціями товаропостачання і торгівлі з переробними підприємствами через прямі контакти, торгові біржі, ярмарки, аукціони. Провідну роль у цьому відіграє Українська універсальна агропромислова біржа, на яку покладаються завдання зі створення ринку сільськогосподарської сировини та продовольчих товарів, матеріально-технічних ресурсів для агропромислового комплексу, розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, створення спільних підприємств із зарубіжними партнерами [2].

У 1994–1996 рр. був визначений порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям. 8 серпня 1995 р. був виданий Указ Президента «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» [3].

За вказаний період 2,7 млн. членів КСП, або 41,5% загальної їх кількості, отримали сертифікати, що дають право на земельну частку (пай), яка може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави. Зазначеними інститутами фактично закладався ринок земельних часток (паїв), оформлених відповідними сертифікатами. Селянам, як правило, не видавали на руки сертифікати про право на земельні частки (паї), вони не могли виділити її в натурі (на місцевості).

Однією з перших концепцій аграрної реформи та розвитку аграрного ринку стали затверджені 29 квітня 1998 р. Указом Президента України «Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України на 1998–2000 роки». Цей документ охоплював практично всі сфери сільськогосподарства, він забезпечив методологічне та ідеологічне підґрунтя аграрних реформ, їх комплексний характер. Це визначальною мірою сприяло успіху аграрної реформи в нашій державі, дало можливість у досить стислі тер-

міни сформувати інфраструктуру аграрного сектору та закласти основи аграрного ринку [4].

Із виходом Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 03.12.1999 р. № 1529/99 [5] почався другий етап аграрної реформи, відповідно до якого відбувалося реформування протягом грудня 1999 р. – квітня 2000 р. колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно шляхом: забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу із цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності; передачі окремих будівель, споруд, техніки, робочої і продуктивної худоби, птиці, знарядь праці тощо членам колективних сільськогосподарських підприємств – власникам земельних часток (паїв), які подали в установленому порядку заяву про відведення земельної ділянки в натурі у рахунок погашення належних їм майнових паїв та ін.

Труднощі в аграрній реформі у даний період можна пояснити такими причинами:

- високим ступенем складності завдань, спрямованих на вирішення проблем, що охоплюють різні матеріально-технічні, технологічні, техніко-економічні та інші чинники;
- уявленням селян, сформованим плановою системою;
- переоцінкою значення приватної власності порівняно з іншими чинниками ефективного сільськогосподарського виробництва.

Чинник приватної власності на землю мав би істотно підняти рівень однозначності фермерських оцінок реформи, сприяти схвальному ставленню до неї цих господарів. Однак, як свідчать результати опитування, цього не сталося. Відповіді респондентів на запитання: «Як би Ви оцінили перебіг і загальний результат реформи у сільському господарстві України?» розподілилися так: переважно позитивно – 29,5%, переважно негативно – 38,5%, не відповідали – 1,7%, не брався б оцінювати – 16,5%. Якщо, на думку більшості опитаних (71,1%), аграрна реформа не повністю відповідає, а то й зовсім не відповідає фермерським інтересам, то чекати від цих підприємців готовності до переважно позитивного її оцінювання не варто [6, с. 302].

За період 1994–2004 рр. Президент України підписав понад 60 указів із питань реформування і розвитку аграрного сектору. На їх виконання були прийняті сотні законодавчих актів України та актів уряду (табл. 1). Загалом майже 90% нормативно-правового забезпечення аграрної реформи було створено саме в зазначений період [7].

Таблиця 1
Кількість основних законодавчих
і нормативних актів із питань аграрної
реформи за 1994–2004 рр. [7]

Напрями реформи	Укази Президента	Закони і постанови Верховної Ради	Декрети і постанови Кабінету Міністрів
Земельна	13	18	36
Господарська	5	16	32
Аграрний ринок	14	16	34
Фінансова реформа	15	31	40
Соціальна реформа	14	16	34
Разом	61	97	176

У результаті аграрної реформи: здійснено приватизацію землі і засобів виробництва; запроваджено фермерство та приватне підприємство; колгоспи і радгоспи перетворені у приватні господарські структури ринкового типу; створено інфраструктуру аграрного ринку, систему і механізми його функціонування; здійснено фінансову реформу в АПК і створено фіскальну систему державної мотивації інноваційного та агропромислового розвитку; створено приватно-ринкові засади для сприяння соціальному розвитку села; розроблено, науково обґрунтовано і затверджено Постановою уряду методичку грошової оцінки сільгоспземель; на основі зазначеної методички здійснено оцінку 36 млн. га земель, що діє вже 20 років і п'ять разів індексувалася; ця методика послужила базою для формування важливих ринкових механізмів, зокрема: а) плати за землю; б) земельного податку; в) оцінки вартості земельних паїв; г) визначення орендної плати; д) визначення майбутньої базової ціни земельних ділянок; розпайовано 27,5 млн. га земель, власниками земельних паїв стали 6,9 млн. селян із середнім розміром паю 4,2 га; на підставі зазначених нормативно-правових актів майже 5 млн. земельних паїв було здано в оренду, а 1,2 млн. – приєднано до фермерських та селянських господарств; приватизація підприємств АПК і перетворення колгоспів, радгоспів та міжгоспів у КСП та ін. [7].

Третій етап аграрної політики розпочався з прийняттям Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [8], відповідно до якого основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору національної економіки на період до 2015 р., системності та комплексності під час здійснення заходів із реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади та органами місцевого самоврядування [8].

Основними напрямками комплексного розвитку сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня селян, відпо-

відно до Закону [8], є: забезпечення надійного функціонування соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах, формування механізмів і визначення управлінських структур, які забезпечуватимуть їх реалізацію на всіх рівнях; відновлення, створення і забезпечення державою формування системи державного регулювання демографічних процесів сільського розвитку, реалізація програм стимулювання розвитку депресивних територій; наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення, формування комплексної системи підприємств, установ та організацій, які надаватимуть необхідні послуги сільському населенню; сприяння збільшенню зайнятості сільського населення шляхом державної підтримки розвитку підприємства; створення умов для збереження та розвитку малих, віддалених і таких, що занепадають, сільських поселень; сприяння підвищенню рівня доходів сільського населення, вдосконалення загальнообов'язкового пенсійного страхування працівників сільського господарства; стимулювання закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування.

Для реалізації вказаних пріоритетів Кабінетом Міністрів України в 2007 р. затверджено «Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року» [9]. В її основу покладено мету – забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Зазначаючи безпосередньо про аграрну реформу як комплекс заходів, необхідно передусім звернутися до ст. 4 Закону. Виходячи з її положень, такими шляхами є: розвиток земельних відносин; формування сприятливого економічного середовища для ефективної діяльності суб'єктів аграрного сектору; державна політика щодо розвитку ринків продукції сільського господарства і продовольства; вдосконалення системи державного регулювання, ефективне поєднання загальнодержавної і регіональної політики в аграрному секторі; комплексний розвиток сільських територій, підвищення соціального захисту і життєвого рівня сільських жителів [9].

Враховуючи те, що Закон розроблений на період до 2015 р., то постала необхідність у розробці нової концепції розвитку аграрної сфери, і в кінці 2015 р. була прийнята «Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [10], метою якої є створення організаційно-економічних умов для ефективного соціально спрямованого розвитку аграрного сектору, стабільного забезпечення населення якісною та безпечною

Рис. 1. Рівень рентабельності виробництва підприємствами продукції сільського господарства [11]

вітчизняною сільськогосподарською продукцією та промисловістю сільськогосподарською сировиною, виробництво продукції з високою доданою вартістю, нарощування обсягів на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства.

Виходячи з нинішньої аграрної політики, у 2015 р. фінансовий результат до оподаткування підприємств від реалізації продукції сільського господарства та надання послуг у рослинництві і тваринництві (рис. 1) становив 89,5 млрд. грн. прибутку (у 2014 р. – 35,3 млрд. грн.), рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва у цілому становив 45,7% (у 2014 р. – 26,3%).

Компанія «Forbes Україна» склала рейтинг агрокомпаній із земельним банком від 40 000 га, в основу якого приведений показник EBITDA на гектар:

1) «Сварог Вест Груп» (EBITDA на гектар – \$700; розмір земельного банку – 80 000 га; землі в обробці – 80 000 га);

2) Grain Alliance («Баришівська зернова компанія») (EBITDA на гектар – \$560; розмір земельного банку – 50 000 га; землі в обробці – 45 000 га);

3) «Агроспецсервіс» (EBITDA на гектар – \$520; розмір земельного банку – 41 000 га; землі в обробці – 40 415 га);

4) «Чиста криниця» (EBITDA на гектар – \$500; розмір земельного банку – 50 000 га; землі в обробці – 50 000 га);

5) «Індустріальна молочна компанія» (ІМК) (EBITDA на гектар – \$420; розмір земельного банку – 136 700 га; землі в обробці – 136 700 га);

6) «Вінницька аграрно-промислова група» (EBITDA на гектар – \$347; розмір земельного банку – 43 053 га; землі в обробці – 42 848 га);

7) Trigon Agri (EBITDA на гектар – \$336; розмір земельного банку – 49 000 га; землі в обробці – 49 000 га);

8) UkrLandFarming (EBITDA на гектар – \$311; розмір земельного банку – 653 000 га; землі в обробці – 653 000 га);

9) «Агрейн» (EBITDA на гектар – \$300; розмір земельного банку – 130 000 га; землі в обробці – 130 000 га);

10) «Росток-Холдинг» (EBITDA на гектар – \$297; розмір земельного банку – 60 000 га; землі в обробці – 47 000 га) [12].

Висновки. Отже, можна констатувати той факт, що аграрна політика України зазнала значне перетворення за період незалежності держави. Про це передусім говорить наявність нових форм господарювання на селі і зосередження значної кількості землі в великих сільськогосподарських утвореннях. Хотілося би бачити в перспективі сільське господарство переважно індустріально-кооперативним, із розвиненими формами малого, середнього і великого підприємництва, відновленими і заселеними сільськими територіями, доступними освітою, охороною здоров'я та культурою, освіченими та кваліфікованими кадрами, з нормальною демографічною ситуацією.

Напрямом подальшого дослідження є питання основних напрямів аграрної політики України сьогодення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шарко І.А. Аграрная политика : [конспект лекцій] / І.А. Шарко ; под ред. В.И. Шияна ; Харк. нац. аграр. ун-т. – Х., 2012. – 62 с.
2. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності : Постанова від 25.10.1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698a-12/print1452687151957334>.
3. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 08.08.1995 № 720/95 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.
4. Гриневецкий С. Аграрна реформа – наукова складова успіху / С. Гриневецкий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/259094>.
5. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 03.12.1999 № 1529/99 [Електронний ресурс]. – Режим

- доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.
6. Аграрна реформа в Україні (соціологічна діагностика) / За ред. В. Тарасенка. – К. : Інститут соціології НААН України, 2007. – 576 с.
 7. Аналітична доповідь про результати дослідження підсумків аграрної реформи в Україні за 1994–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kuchma.org.ua/upload/ISO_files/Organizaciyna%20robota/Konkurs%202015/Analit4na%20dopovid.pdf.
 8. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
 9. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=2976>.
 10. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 № 1437-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.
 11. Основні показники діяльності виробників сільськогосподарської продукції Сумської області за 2015 рік : Статистичний збірник / Головне управління статистики у Сумській області, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=610>.
 12. Рейтинг 20 найефективніших агрокомпаній України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/magazine/forbes/1399408-rejting-20-najefektivnishih-agrokompanij-ukrayini>.